BAĞIMSAL DİLBİLGİSİ BAĞLAMINDA TÜRKÇE VE ALMANCADA SIFATLARIN BİRLEŞİM DEĞERİ[1]

Yrd. Doç. Dr. Yasemin DARANCIK
Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Tahir BALCI
Çukurova Üniversitesi

1. GİRİŞ

Çağdaş anlamda bağımsal dilbilgisinin (Dependenzgrammatik) kuruluş yılı, Lucien Tesnière'in "Éléments de syntaxe structurale" adlı kitabının yayımlandığı 1959 yılı olarak kabul edilir. Tesnière 1937 yılından itibaren Fransa'nın Montpellier Üniversitesi'nde çalışır ve 1954 yılındaki ölümüne kadar kafasındaki yapısal sözdizim ile ilgili çalışmalarını sürdürür. Bilindiği üzere geleneksel dilbilgisi anlayışı, tümceyi "bilinen" (Thema) ve "bilinmeyen" (Rhema) biçimindeki ikili dallanmaya göre ayıran Aristo mantığına dayanır. Buna göre "Zeynep dersine çalışıyor" gibi bir tümcede "Zeynep" bilinendir, "dersine çalışıyor" ise tümcedeki yeni bilgidir, bilinmeyendir. Bu yaklaşım göre ad öbeği/özne diye adlandırılan "Zeynep" ile geriye kalan ve eylem öbeği diye gösterilen , "dersine çalışıyor", tümce içindeki ağırlıkları eşdeğermiş gibi bir izlenim bırakmaktadır. Oysa bu böyle değildir.

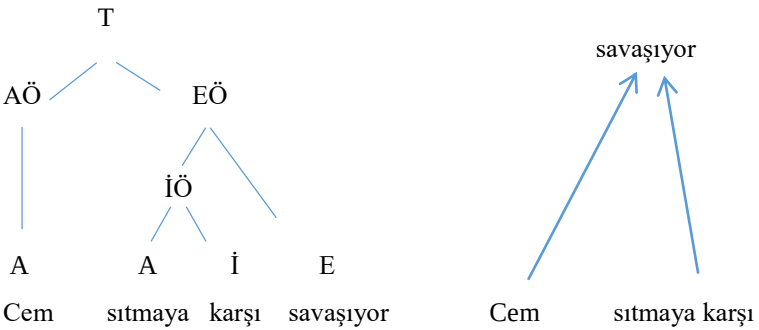
Dilbilimsel öğeleri özne – yüklem gibi ikili karşıtlıklara dayandırmanın yanlış olduğunu çağdaş dilbilimin çerçevesinde kuramsallaştıran ilk kişinin Lucien Tesnière olduğunu yukarıda belirttik. Ancak eylemin tümcenin çekirdeği / merkezi olduğu düşüncesi Tesnière'e ait değildir ve Weber'in (1997: 13) belirttiğine göre 13. Yüzyıla kadar izlenebilir. Daha o yıllarda Siger von Kortrijk bu konudan söz etmiş, Thomas von Erfurt ise "dependentia" (bağımsallık) kavramını kullanmıştır.

Bağımsal dilbilgisine göre tümcenin merkezi eylemdir. Tümcedeki diğer öğeler eyleme bağlıdır. Birleşim değeri (Valenz) terimini bu bağlamda 20. Yüzyılda ilk olarak 1948'de Rus dilbilimci Solomon D. Kaznelson, 1949 yılında ise Hollandalı A. Willem de Groot kullanmıştır. 1960'lı yıllarda kuramsal dilbilim uzmanı Karl Bühler metaforik bir ifadeyle her dilde bazı sözcüklerin kendine yakın olan diğer sözcükleri seçtiğini belirterek bağımsal dilbilgisine şu göndermede bulunmuştur:

[1] Bu çalışma 20-23 Nisan 2017 tarihlerinde Roma'da düzenlenen "ISLET-2017 3. Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu"nda poster bildiri olarak sunulmuş olup Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin onayladığı SBA-2017 7790 numaralı proje çerçevesinde yapılmıştır.

Es bestehen in jeder Sprache Wahlverwandtschaften; das Adverb sucht sein Verbum und ähnlich die anderen. Das läßt sich auch so ausdrücken, daß die Wörter einer bestimmten Wortklasse eine oder mehrere Leerstellen um sich eröffnen, die durch Wörter bestimmter anderer Wortklassen ausgefüllt werden müssen (Weber 1997: 13).

Lucien Tesnière'in öncüllerinden farkı, "bağımsallık" ve "birleşim değeri" kavramlarını sezgilere ve çağrışımlara dayalı kavramlar olarak bırakmaması, onları kuramsallaştırmasıdır. L. Tesnière'in bağımsal dilbilgisinin temel unsurları, çekirdek (Nucleus) ya da düğüm (Knoten) diye adlandırılan sözcükler ve bu sözcükler arasındaki sözdizimsel bağımsallıktır. Aralarında alt-üst ilişkisi bulunan en az iki çekirdeğin varlığı bu bağımsallığın önkoşuludur. Gerçi Chomky'nin üretici - dönüşümsel dilbilgisinde de tümceyi oluşturan öbekler / öğeler arasında düğümler ve hiyerarşik bir bağımsallık ilişkisi vardır. Ancak üretici - dönüşümsel dilbilgisinin en üst düğümü, yani çıkış noktası tümcedir ve tümce düğümünde başlatılan dallanmayı geleneksel dilbilgisi gibi ikil (binär) mantığa göre sürdürür. "Cem eve doğru gidiyor" tümcesini önce geleneksel dilbilgisine, sonra bağımsal dilbilgisine göre betimleyecek olursak (T= tümce; A= ad; İ= ilgeç; E= eylem; AÖ= ad öbeği; EÖ= eylem öbeği; İÖ= ilgeç öbeği):

Bağımsal dilbilgisi kuramına göre sözcükler anasözcükler ve yardımcı sözcükler diye ikiye ayrılır. Anasözcükler (Voll-Wörter) çekirdek olabilen sözcüklerdir; bunlar eylemler, adlar, sıfatlar ve belirteçlerdir. Yardımcı sözcükler – ki bunlara Almancada "Leer-Wörter" denmektedir – ise çekirdek olamayan, başka sözcüklerle bağımlılık ilişkisi kuramayan bağlaç vb. sözcüklerdir. Şimdi çekirdek olabilen dört sözcük türüne bağımlılık örnekleri verelim.

1.1. Eylem tümcesi

koşuyor

↑

Süleyman

Yukarıdaki eylem tümcesi (Verbalsatz) “Süleyman koşuyor” tümcesinde “koşuyor” tümcenin başdüğümü ve merkezi olan eylem çekirdek, “Süleyman” ise ona bağımlı olan ad türünden başka bir çekirdektir. “↑” imi ise bağımsallık ilişkisinin göstergesidir.

Bir de eksiltili tümce diye nitelendirebileceğimiz, eylemi bulunmayan tümce örnekleri vardır. Bu tümcelerin çekirdeği adlar, sıfatlar ve belirteçlerdir. Bazı örnekler:

1.2. Belirteç tümcesi

pek

↑

sakin yer

Bu örnekteki “pek” belirteç, “sakin yer” ona bağlı bir çekirdektir. “Gelecek misin?” sorusuna verilebilecek “Belki” yanıtı da belirteç tümcesidir (Adverbialsatz), ancak ona bağlı başka bir çekirdek yoktur.

1.3. Ad tümcesi

Geleneksel dilbilgisine göre ad tamlaması diye nitelenen aşağıdaki örnek ise, bağımsal dilbilgisine göre ad tümcesi (Substantivsatz) olarak kabul edilir; asıl çekirdek “kitap”, “elimdeki” ise ona bağlı başka bir çekirdektir.

kitap

↑

elimdeki

kırgın

↑

sana

1.4. Sıfat tümcesi

Geleneksel dilbilgisine göre sıfat tamlaması, bağımsal dilbilgisine göre ise sıfat tümcesi (Adjektivsatz) diye adlandırılan yukarıdaki “sana kırgın”da “kırgın” çekirdek, “sana” ise ona bağlı ikinci bir çekirdektir. Çekirdek

olamayan edat türünden diğer dilsel birimler genellikle bağlama işlevi görür. Örneğin

sorumlu

↑

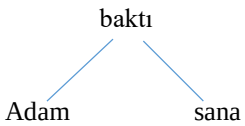
ailesine karşı

sıfat tümcesine bakacak olursak, "sorumlu" sıfat ve çekirdek, "ailesine" ise ona bağlı bir öğedir. Fakat Türkçede "ailesine sorumlu" denemeyeceği için, iki öğeyi birbirine bağlayan bir ilgeç zorunludur.

Vardar ve diğerlerinin (1988: 49) "Bağımsal dilbilgisinde, eylemleri, bunlara bağımlı eyleyenlerin sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü" diye tanımladıkları birleşim değeri (Valenz) kavramı da Lucien Tesnière'e dayanır. Tesnière'in kimya biliminden dilbilime kattığı bu kavramı esas alan özellikle H. Brinkmann, J. Erben, G. Helbig, W. Schenkel ve H. Schuhmacher gibi Alman dilbilimciler bu konuyu derinleştirmişler, yeni bakış açısıyla oluşan yeni kurama "Dependenzgrammatik" (bağımsal dilbilgisi) yerine "Valenzgrammatik" (birleşimşel dilbilgisi) demeyi tercih etmişlerdir.

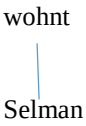
Birleşim değeri, farklı yumurta ikizleri gibi değerlendirdiğimiz bağımsal dilbilgisi ya da birleşimsel dilbilgisi kuramlarının özünü oluşturur. Tesnière tarafından tasarlandığı şekliyle bu kuramın çıkış noktası sesbirim, biçimbirim ya da sözcükler değil, tümcedir. Tümcenin özünü, merkezini, çekirdeğini eylem oluşturur. Bu merkezin çevresinde boşluklar vardır; boşluklar eyleyenlerle (Aktant) doldurulur. Tümcede bir de eylemin çevresindeki boşluklar olarak görülmeyen, sınırsız şekilde eklenebilen veya hiç eklenmeyebilen tümleyenler (Circumstantant) vardır. Tümleyenler genelde zaman, yer, neden ya da tarz belirteçleridir.

Tesnière'e göre, "eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesnelerin her biri"ne (Vardar vd. 1988: 102) eyleyen denir. Örneğin

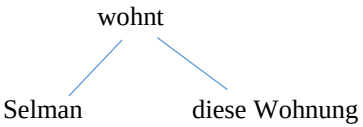

Tümcesinde "adam" ve "sana" eyleyen rolündedir ve çekirdek olan "bakmak" eyleminin eksiksiz bir anlam ifade edebilmek için gerektirdiği öğelerdir. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere Tesnière sadece ad türünden sözcükleri eylemin çevresindeki boşlukları dolduran birimler olarak görmektedir. Bu bakış açısı eksiktir. Nitekim hem Almancadan hem Türkçeden bunu gösteren çok örnek vardır. Özellikle ilgeçli ad nesnesi

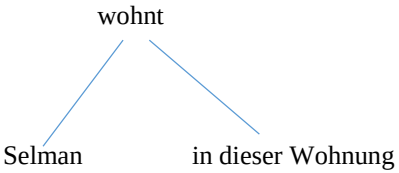
(Präpositionalobjekt) ile kullanılan çok sayıda eylemin bulunduğu Almancada bunu çok net görmek olanaklıdır.

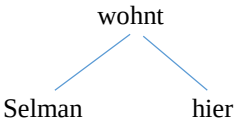
gibi bir tümce kesin olarak eksik ve dolayısıyla yanlıştır. Zira eyleyenlerinde eksiklik vardır ve

denemeyeceğine göre, eyleyenler sadece nesne (ya da Almanca Akkusativobjekt, Dativobjekt, Genitivobjekt) değildir; ilgeçli ad nesnesi (Präpositionalobjekt)

ya da belirteç de eyleyen olabilir:

2. BAĞIMSALLIK, BİRLEŞİM DEĞERİ VE YÖNETİM İLİŞKİSİ

Tümceyi özne-yüklem mantığına göre tanımlayan geleneksel dilbilgisinde eylemler geçişli ve geçişsiz diye ikiye ayrılır. Bu bağlamda bir eylemin belirtili nesne (Ali seni gördü / Cihangir hat seine Freundin geküsst), bulunma nesnesi (Burcu bizde kaldı / Almancada yok), çıkma nesnesi (Ahmet yoldan çıkmış / Almancada yok), yönelme nesnesi (Bu adam sana bakıyor / Das Küken folgt dem Huhn), birliktelik nesnesi (Turgut Neşe'yle evlendi / Almancada yok), tamlayan nesnesi (Suna erfreut sich ihrer Kinder; Genitivobjekt / Türkçede yok) ve ilgeçli nesne (Türkiye terörizme karşı savaşıyor / Seine Krankheit beruht auf einem gefährlichen Virus) almasından, gerektirmesinden ya da yönetmesinden söz edilir.

Ágel'in (2000: 47) belirttiğine göre L. Tesnière'in biçimsel ve anlamsal özellikler taşıyan birleşim değeri (Valenz) kavramı Tesnière'in (Dependenz) ve yönetim (Rektion) kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bağımsallıkla ilişkili olmasının nedeni, birleşim değerinin eylem ile ad arasındaki bağımsallık ilişkisinin sayısal görünümünü motive etmesidir. Yönetim (Rektion) kavramıyla ilişkili olmasının nedeni ise, yönetimin bağımsallık ilişkisinin tersi olmasındandır. Yani "çocuk" birimi "büyüdü" birimine bağımlı ise, o zaman "büyüdü" birimi "çocuk" birimini yönetiyor demektir.

Yönetim kavramının birleşim değeri ve bağımsallık ile olan ilişkisini açıkladıktan sonra, birleşim değeri ve bağımsallık arasındaki ilişkiye bakalım; birçok dilci veya dil öğretmeni tarafından her iki kavram eşanlamlı kavramlar olarak görülmelerine karşın bağımsal dilbilgisi tarihinde bunların eşanlamlı olduğunu söyleyen hiçbir dilbilim kuramcısı olmamıştır (bak. Ágel 2000: 68). Aslında bağımsallığın ne olduğunu yukarıda az çok açıkladık. Bağımsallık, dilsel birimler arasında alt – üst ilişkisi olması anlamına gelir. Birleşim değeri ise, alt – üst içerisindeki dilsel birimlerden bağımlı birimlerin niceliği ve niteliği ile ilgilidir. Ágel 2000: 74) bu ilişkileri aşağıdaki şemalarla görselleştirmektedir:

Birleşim değeri	A, belirli sayıdaki B'ler için boş yer açar.
Bağımsallık	B, A'ya bağımlıdır.
Yönetim	A, B'yi yönetir.

V. Ágel bu şemadan yola çıkarak yönetim ve birleşim değeri kavramlarının aynı temel düşünceye dayandığını belirtmiş, bağımsallığı da yönetim ve birleşim değeri kavramlarının tersine çevrilmesi olarak görmüş, ortaya çıkan durumu şöyle şemalaştırmıştır:

A, B'yi kontrol eder: Birleşim değeri ve yönetim	Tersi	B, A tarafından kontrol edilir: Bağımsallık

Başka bir öğeyi kontrol etme ya da bir öğe tarafından kontrol edilme biçimindeki bu ilişkisel bağımsallık, yönetim ve birleşim değeri kavramlarının benzer olduğunu yadsımak elbette olanaksızdır. Ancak aynı olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Bu konuya açıklık getirmeye çalışan Helbig/Buscha (2013: 52) bir eylemin belli durumlarda (Kasus) bulunan adları yönetme / isteme / gerektirme (Rektion, regieren) yeteneği olduğunu, ancak bunun birleşim değeriyle aynı şey olmadığını belirtmektedir. Nitekim birleşim değeri yönetilen ve eylemin kendi çevresinde yarattığı ve boşluk diye nitelenen eyleyenlerin (Aktant,

Ergänzung) sayısını ve niteliğini belirler. Bu nitelikler, yönetimin (Rektion) konu etmediği şeylerdir. Örneğin eylemin gerektirdiği eyleyenler ad mı, belirteç mi, sıfat mı, ilgeçli ad mı, yan tümce mi, zorunlu mu (obligatorisch), isteğe mi bağlı (fakultativ) gibi sorulara ancak birleşim değeri yanıt verir. Ayrıca yönetim (Rektion) özelliği yalnız eylemlere özgü değildir. Örneğin hiçbir şekilde birleşim değerinden söz edilemeyecek ilgeçlerin (Adposition) de belli bir ad durumunu yönetme / isteme / gerektirme özelliği vardır. İşte sadece yönetim kavramı üzerinden özne-yüklem ikiliğiyle tümceyi açıklamaya çalışan geleneksel dilbilgisine göre faklı bir bakış açısı getiren bağımsal dilbilgisi, yukarıda adını andığımız Alman dilbilimciler tarafından geliştirilen birleşim değeri kavramı ışığında birleşimsel / birleşim değeri dilbilgisi (Valenzgrammatik) adıyla yeni bir aşamaya girmiştir.

3. BİRLEŞİM DEĞERİNİN TÜRLERİ

İlgili kaynaklara bakıldığında (Helbig 1982: 11; Sommerfeldt /Schreiber 1983: 17) üç tür birleşim değerinden söz edildiğini görüyoruz. Birleşim değerinin bu katmanları, dil, düşünce ve dil dışı gerçekliğin diyalektik ürünü olarak değerlendirilmektedir.

3.1. Mantıksal birleşim değeri

Buna göre dil dışı gerçekliğin konuları düşüncenin konularıdır ve dilsel yapıların temelini oluşturur. Dil dışı gerçekliğin bilincimizdeki yansımaları dilsel yapılar olarak, yani mantıksal yüklemler olarak biçimlendirilir. Dil dışı "çürümek" olayından söz edersek, bunun zihnimizdeki yüklemsel yansıması bir "değini"dir (Argument)[2]; örneğin "Tahta çürüdü" tümcesinde "tahta", "çürüdü"nün değinisidir. "Halil sana kitap verecek" tümcesinde ise "verecek" yükleminin mantıksal anlamda üç değini vardır. Dil dışı gerçeklik ile bu gerçekliğin dilsel/yapısal yansıması aynı değildir. Örneğin "Umut oğluna ödül verdi" ile "Umut oğlunu ödüllendirdi" aynı dil dışı gerçekliği dile getirdikleri halde farklı dilsel yapılara sahiptir.

3.2. Sözdizimsel birleşim değeri

Yukarıda sözünü ettiğimiz değinilerin somut bir biçimde dilsel yansımasını eyleyenlerde (Aktant, Ergänzung) görürüz. Eylemin çevresinde açtığı boşlukları belli sayıda ve türde olan eyleyenlerle doldururuz ve bunları belli bir sıraya göre dizeriz. Eylemin çevresinde yarattığı boşluklardan olmalarına karşın, eyleyenlerin kimisi zorunlu (obligatorisch), kimisi de isteye bağlıdır (fakultativ). İsteye bağlı olmak demek, eyleyenin kullanılmaması durumunda anlamlı bir tümce elde edebilmek demektir. "Benziyor" birimini ele alalım; bunun bir tümce olduğunu söyleyemeyiz; çünkü burada açık bir yargı yoktur, bildirilmek istenen yargı eksiktir. "Barış benziyor" demek de eksik

[2] "Değini" (Argument) mantıksal birleşim değeri bağlamında yüklemin çevresindeki boşluk demektir; sözdizimsel (syntaktisch) bağlamda eyleyen (Aktant) denir.

bir yargıdır, çünkü "Barış"ın kime benzediği belirtilmemiştir; böyle bir tümce kullanırsak dinleyici "kime" diye soracak, eksikliğin giderilmesini isteyecektir. "Barış annesine benziyor" der isek eksiksiz bir yargı bildirmiş oluruz. Çünkü "benzemek" eyleminin zorunlu olan iki eyleyeni vardır. "Gitmek" eyleminin de iki eyleyeni olduğu halde, "Çocuklar gidiyor"da eksik yargı yoktur; yönelme durumundaki ad, eylemin özünde vardır, yönü/yeri bildirmek istersek ekleriz ve "Çocuklar tiyatroya gidiyor" deriz; öyleyse gitmek eyleminin eyleyenlerinden birisi zorunlu, diğeri isteye bağlıdır.[3] "Bıçak paslandı"da eyleyen bir tanedir. "Bıçak nemden paslandı"da "nemden" eyleyen değildir, çünkü eylemin çevresinde açtığı boşluklardan birisini dolduran bir öğe değildir; bu öğelere tümleyen (freie Angabe) diyoruz. Kuramsal açıdan tümleyenlerin tümce içindeki sayısı sınırsızdır. Oysa bir dilde en çok üç eyleyenli eylem olabilir. "Dedem torununa masal anlattı" tümcesinde "anlatmak" eyleminin "dedem", "torununa" ve "masal" olmak üzere üç eyleyeni vardır. Türkçeye baktığımızda bir, iki ya da üç eyleyeni olan eylemler vardır. Almanca gibi dillerde "unpersönliche Verben" ya da "Wetterverben" diye adlandırılan ve yapanı/öznesi kişi olamayan eylemler (avalente Verben) vardır; bu eylemlerin birleşim değeri yoktur, yani sıfırdır. Almanca dilbilgisi kurallarına göre bir eylemin tümce oluşturabilmesi için yalın durumdaki ad (özne) pozisyonunun doldurulması gerektiği için onun yeri "es" ile doldurulabilir, dolayısıyla "Es donnert" vb. tümcelerdeki "es" (eyleyen değildir ve "donnern, regnen, hageln, blitzen" gibi eylemlerin birleşim değeri sıfırdır.

3.3. Anlamsal birleşim değeri

Mantıksal ya da sözdizimsel birleşim değeri kusursuz olan bir tümceyi oluşturan eyleyenler arasında anlamsal uyum da olmak zorundadır. Mecazi bir kullanım söz konusu olmadığı sürece, "Kelebekler Almanca öğreniyor" yanlıştır, çünkü "öğrenmek" insan özelliğine sahip yalın durumda bir eyleyen gerektirir.

Birleşimsel dilbilgisi kaynaklarında daha farklı sınıflandırmalar da yapılmaktadır. Mantıksal birleşim değeri dil dışı gerçeklikten yola çıktığı ve dilsel düzlemde belli sayıda ve nitelikteki anlambirimcikler olarak ortaya çıktığı için yeni sınıflandırmalarda mantıksal-anlamsal birleşim değeri (logisch-semantische Valenz; bak. Majorin 2008: 30) ya da sadece anlamsal birleşim değeri adıyla anılmaktadır. Ancak asıl farklılık, 1970'lerden itibaren dil çalışmalarında ve dil öğretiminde görülen iletişimsel yönelim birleşim değerine bakış açısını da değiştirmiştir. Bu bağlamda R. Růžička'nın 1978 yılındaki bir makalesinde (İçinde: Majorin 2008: 60), ayrıca Kaçar (2016:

[3] Türkçede önceden bilinen bir öznenin eksiltilmesiyle oluşan gizli özne de bir eyleyendir.

32) bu konuyla ilgili çalışmasında bildirişimsel (edimsel) birleşim değerinden (pragmatische Valenz) söz etmektedir.

3.4. Bildirişimsel (edimsel) birleşim değeri

Bu birleşim değeri, kuram ile uygulama arasında önemli farklar olduğu gerçeğine dayanır. Sözdizimsel birleşim değerinden yola çıkarak bir eylemin kaç eyleyeninin olduğuna bakılır ve bunların zorunlu mu, isteğe mi bağlı olduğu sorulur. Tümleyenler, eylemin açtığı boşlukları dolduran birimler olmadıkları için birleşim değeri bağlamında hiç dikkate alınmaz. Oysa gerçek bir iletişim ortamında, yani dilin edimsel/bildirişimsel boyutunda durumun hiç de öyle olmadığını görürüz. Çünkü dil ediminde tutumluluk, yani bir şeyi mümkün olduğu kadar kısa, gerektiği kadar uzun aktarmak önemlidir. Dolayısıyla önceden bilinmişlik (Vorerwähntheit) öne çıkar ve bilinen şey yinelenmez, atılır. Hatta eylemin sözdizimsel birleşim değerine ait olmayan bir tümleyen, iletişim için eksik bilgi, yani istenen bilgi olabilir ve tümcede / sözcede odak haline gelebilir. Türkçeyle ilgili olarak Balcı (1995) bu konuyu ayrıntısıyla irdelemektedir. Örneğin "Annen sana harçlık verdi mi?" soru tümcesinde eylemin birleşim değeri üçtür. Yanıt verecek olursak da eyleyenlerin sayısı - sözdizimsel birleşim değerine göre – değişmez, yine üçtür. Ama sinir, şaşkınlık vb. özel işlevler yüklemek istemediğimiz sürece, normal koşullarda "Evet, annem bana harçlık verdi" ya da "Annem bana harçlık verdi" demeyiz; kısaca "Evet", "Verdi" ya da "Evet, verdi" diye yanıt veririz; öyleyse sözdizimsel birleşim değerinin öngördüğü eyleyenleri bilindikleri için – bildirişmsel birleşim değeri gereği – eksiltiriz. Bir başka örnek: "Annen sana ne zaman harçlık verdi?" tümcesindeki "ne zaman" tümleyendir, eylemin yarattığı bir boşluğu doldurmamaktadır. Buna karşın yukarıdaki gibi "Evet", "Verdi" ya da "Evet, verdi" biçiminde yanıt veremeyiz. Çünkü konuşucu ile dinleyici arasındaki bildirişimin asıl amacını, sözdizimsel birleşim değerine göre eylemle ilgisi olmayan zaman belirteci – örneğin "dün" – oluşturmaktadır. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere, sözdizimsel birleşim değerine göre zorunlu olan öğe(ler)in kullanılması, dilsel edim açısından yanlış olabilmektedir. Tersinden söyleyecek olursak, istenen bilgi sözdizimsel birleşim değeri açısından bir tümcenin tümleyeni olsa bile birleşimsel birleşim değeri açısından zorunlu olabilir.

4. SONUÇ

Sonuç olarak bağımsal dilbilgisi ya da onun geliştirilmiş biçimi olan birleşimsel dilbilgisi kuramlarının tümceye yeni bir bakış açısı getirdiği görülmektedir. Üretici – dönüşümsel dilbilgisi aşamasına kadarki evrede dilbilgisi kuramları tümceyi ikil (binär) sisteme göre ele alıp tümceyi başdüğüm kabul ederken, incelediğimiz kuramlar eylemi esas alarak bütün öğelerin eyleme bağlı olduğunu kabul etmiştir. Bu bağlamda gerek

Türkçedeki gerekse Almancadaki her sözcüğün birleşim değerinin olmadığı, dillerin özelliğine göre eşdeğer olarak kabul edilebilecek birçok sözcüğün birleşim değerinde bile gerek nitelik gerekse nicelik açısından farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır.

4.1. Sıfatların ve Adların Birleşim Değeri

Her sıfatı yüklem (prädikativ) olarak kullanabildiğimize göre, geniş anlamda belirteçlerin de birleşim değeri vardır demiştik. Fakat dar anlamda çekimi yapılmayan sözcük türünü kastettiğimizde (pek, çok, oldukça) belirteçlerin birleşim değerinden değil, yalnızca bağımsal anlamda çekirdek olabileceklerinden söz edilebilir. Bu durumda eylem, ad ve sıfatların birleşim değeri vardır. Eylemlerle ilgili yukarıda örnekler verdik. Dolayısıyla çalışmamızın adında sıfat ve belirteçlerin birleşim değerinden söz edilmesine karşın sadece sıfatların birleşim değerini bir başlık altında inceleyeceğiz.

Adların birleşim değeri vardır, ancak her adın birleşim değerinden söz etmek çok anlamlı olmaz. Örneğin „pencere“ vb. adların birleşim değeri olduğunu iddia edemeyiz. Fakat birden çok öznenin katılımını gerektiren işteş anlamlı adlarla eylemden ya da sıfattan türetilmiş adlarda genellikle birleşim değeri vardır ve birleşim değerleri çoğunlukla türetildikleri eylem veya sıfatla örtüşür. „Güvenmek, bakmak, evlenmek, benzemek“ eylemlerine dayanan aşağıdaki adlar ve birleştikleri diğer adlar bunu açıkça göstermektedir:

Ad / sıfatın nitel birleşim değeri	**Eylemin nitel birleşim değeri**
dosta güven (yönelme durumu)	*dosta güvenmek (yönelme durumu)*
duruma bakış (yönelme durumu)	*duruma bakmak (yönelme durumu)*
Rıza'yla evli(lik) (birliktelik durumu)	*Rıza'yla evlenmek (birliktelik durumu)*
sıtmayla savaş (birliktelik durumu)	*sıtmayla savaşmak (birliktelik durumu)*
gerçeklerden kaçış (çıkma durumu)	*gerçeklerden kaçmak (çıkma durumu)*
ayıya benzer bir ... (yönelme durumu)	*ayıya benzemek (yönelme durumu)*

Buna karşın aynı kökene dayanıp da nitel birleşim değerleleri açısından farklılık gösteren ad / sıfat – eylem çiftleri yok değildir:

ayıyla benzerlik (birliktelik durumu)	*ayıya benzemek (yönelme durumu)*
ona ilgi (yönelme durumu)	*onunla ilgilenmek (birliktelik durumu)*
ona karşı ilgi (yönelme dur. ilgeçli ad)	*onunla ilgilenmek (birliktelik durumu)*
sana sevgi(m) (yönelme durumunda ad)	*seni sevmek (belirtme durumunda ad)*

Bir de „bir niceliği, o nicelik için kabul edilmiş birimlerden birine göre oranlayarak değerlendirme” amacıyla kullanılan adlarda birleşim değeri zorunludur, “iki kilo”, “üç derece”, “10 metre” gibi.

Almancadan bazı örnekler vermek gerekirse: „die Frage nach unserem Verhältnis, die Kritik an den Studenten, die Rücksicht auf die Menschenrechte, der Zweifel an ihren Worten, die Voraussetzung für die Teilnahme, die Teilnahme an der Prüfung".

4.2. Almanca ve Türkçe sıfatların birleşim değerine ilişkin örnekler

abhängig – İAD[4]: Dies ist nach Angaben der DFL **abhängig vom Ausgang** der Playoffs.

alt – BEAD: 53 Jahre alt ist Friedemann Weigle geworden.

ansässig – İAD: Wo immer sie auch **in der Welt ansässig** waren, ….

ärgerlich – İAD: Ich bin viel weniger **ärgerlich auf Deutschland** als auf viele …

arm – İAD: Die **an Vitaminen arm**en Speisen kannst du entbehren.

aufgelegt – İAD: Er ist **zum Scherzen aufgelegt**.

aufgeschlossen – İAD: Sie ist **Neuem gegenüber** nicht aufgeschlossen.

bar – TAD: Der Kranke war **bar jeder Unterstützung**.

bedürftig – TAD: Wie oft habe ich es nur gedankenlos geplappert und nicht geahnt, daß ich **der Hilfe** einmal so **bedürftig** sein würde.

behilflich – YAD / İAD: Kann ich **Ihnen behilflich** sein, Monsieur? / Ihnen werde vorgeworfen, als Schlepper tätig und **den Kosovaren bei ihrer Ansiedlung** in der EU **behilflich** gewesen zu sein.

beflissen – İAD: Sein Tonfall ist berlinerisch beflissen. **Beflissen darin**, Wärme herzustellen.

acemi – BUAD: Fakat PC **konusunda acemi** sayılırım.

acımasız – BUAD / İAD: Bu **konularda** çok da **acımasız** olmamalıyız / Hele bakanlıktan ayrılanların, kendilerinden sonraki **dönemlere karşı acımasız** eleştirilerine de sık sık tanık olurum.

aç – YAD: Kenardan sahaya baktığımda **başarıya aç** bir takım göremiyorum dedi.

[4] Kısaltmalar: AD = Ad. BAD = Birliktelik durumunda ad (Substantiv im Komitativ). BEAD = Belirtili nesne durumunda ad (Substantiv im Akkusativ). BUAD = Bulunma durumunda ad (Substantiv im Lokativ). ÇAD = Çıkma durumunda ad (Substantiv im Ablativ). İAD = İlgeçli ad (adpositionales / postpositionales / präpositionales Substantiv). TAD = Tamlayan durumunda ad (Substantiv im Genitiv). YAD = Yönelme durumunda ad (Substantiv im Dativ). S = Sıfat; "geartet" gibi tek başına kullanılmayan sıfatları ya da belirteçleri tamlayan sözcükler için).

adaletsiz – İAD

Bu, **değerlere karşı adaletsiz** bir bakışı da ister istemez gündeme getirecektir.

adil – YAD / İAD: Devlet **herkese adil** olmalıdır / … kullanılması, **Ankara'ya karşı adil** bir tutum değil.

adlı – AD: Nobel ödüllü yazar Heinrich Böll'ün **Katherina Blum'un Yitik Onuru adlı** kitabı…

alışkın – YAD: Bizim gibi **asitsiz suya alışkın** insanlar için … maden suyu içmek işkence gibi...

amade – YAD: Her **emre amade** delegeler yasaklı meyva haline gelecek.

anlamdaş – BAD / İAD: İradecilik karşıtı … **usçulukla anlamdaş** olarak kullanılmıştır / **Güç / Kuvvet / Kudret ile anlamdaş** birçok kelime olmasına rağmen Sultan kelimesini kullanmıştır.

anlayışlı – İAD: Biz de bu **isteğine karşı anlayışlı** davrandık.

aşkın – BEAD: Yüzyılı aşkın bir süredir otomobil üreten Skoda bu yıl 500 bin adetten fazla otomobil üreterek kendi rekorunu kırdı.

bağımsız – ÇAD: Ancak bu şekilde **kişisel duygulardan bağımsız** … depremi kestirme hedefine ulaşılabilir.

aşık – YAD: Çok kısa zamanda tanışıp **birbirimize aşık** olduk.

KAYNAKÇA

Ágel, V. (2000). *Valenztheorie*. Gunter Narr Verlag. Tübingen.

Atabay, N. u.a. (1983). *Sözcük Türleri.* TDK Yayınları: 421. Ankara.

Balcı, T. (1995). Bildirişimsel Birleşim Değeri ve Dil Öğretimindeki Yeri. *TÖMER Dil Dergisi*, Sayı: 30. Ankara. S. 42-46.

Balcı, U. (2013). Direkte und indirekte Objekte im Deutschen und im Türkischen. *Turkish Studies* 8 (1), 871-879.

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri.*8. Baskı. TDK Yayınları, No: 528. Ankara.

Bußmann, H. (2008). *Lexikon der Sprachwissenschft.* Alfred Kröner Verlag. Stuttgart.

Erben, J. (1984). *Deutsche Syntax.* Eine Einführung. Peter Lang. Bern u.a.

Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınevi. Ankara.

Helbig, G. (1982): *Valenz-Satzglieder-semantische Kasus-Satzmodelle*. Verlag Enzyklopädie Leipzig.

Helbig, G./Schenkel, W. (1983). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. 7. Auflage. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.

Helbig, G. / Buscha, J. (2013). *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht.* Klett-Langenscheidt. Berlin u.a.

Kaçar, E. (2016). Eylem – Eyleyen İlişkisi Bağlamında Nesne Kavramı. *Diyalog. Interkulturelle Zeitschrift für Germanistik.* Nr. 1. S. 29-39.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi).* TDK Yayınları: 827. Ankara.

Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü.* TDK Yayınları: 575. Ankara.

Köller, W. (1988). *Philosophie der Grammatik.* J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag. Stuttgart.

Majorin, M. (2008). Zur Sättigung der Valenz in den „Kleinen Meldungen" des Typus Notiz Eine pragmatisch fundierte Analyse. Peter Lang Verlag. Frankfurt/M. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19244/zursatti.pdf?sequence=2 (Erişim tarihi: 08.04.2016).

Sommerfeldt, Karl-Ernst/Schreiber, Herbert (1983). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*. 3. Auflage. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig.

Vardar, Berke vd. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. ABC Kitabevi. İstanbul. İzmir. Ankara.

Weber, Heinz J. (1997). *Dependenzgrammatik. Ein interaktives Arbeitsbuch*. 2. Auflage. Gunter Narr Verlag. Tübingen.